

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของปลากับคุณภาพน้ำในแม่น้ำชี : กรณีศึกษา จังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาดังต่อไปนี้

- 3.1 วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง
- 3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง

3.1.1 พื้นที่ศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของปลากับคุณภาพน้ำในแม่น้ำชีช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดมหาสารคาม ตั้งแต่เขื่อนมหาสารคาม (ฝายคุยเชือก) อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม จนถึงเขื่อนวังยาง (ฝายวังยาง) ที่บ้านท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งจะไหลเข้าสู่ จังหวัดร้อยเอ็ดต่อไป มีความยาว 122 กิโลเมตร

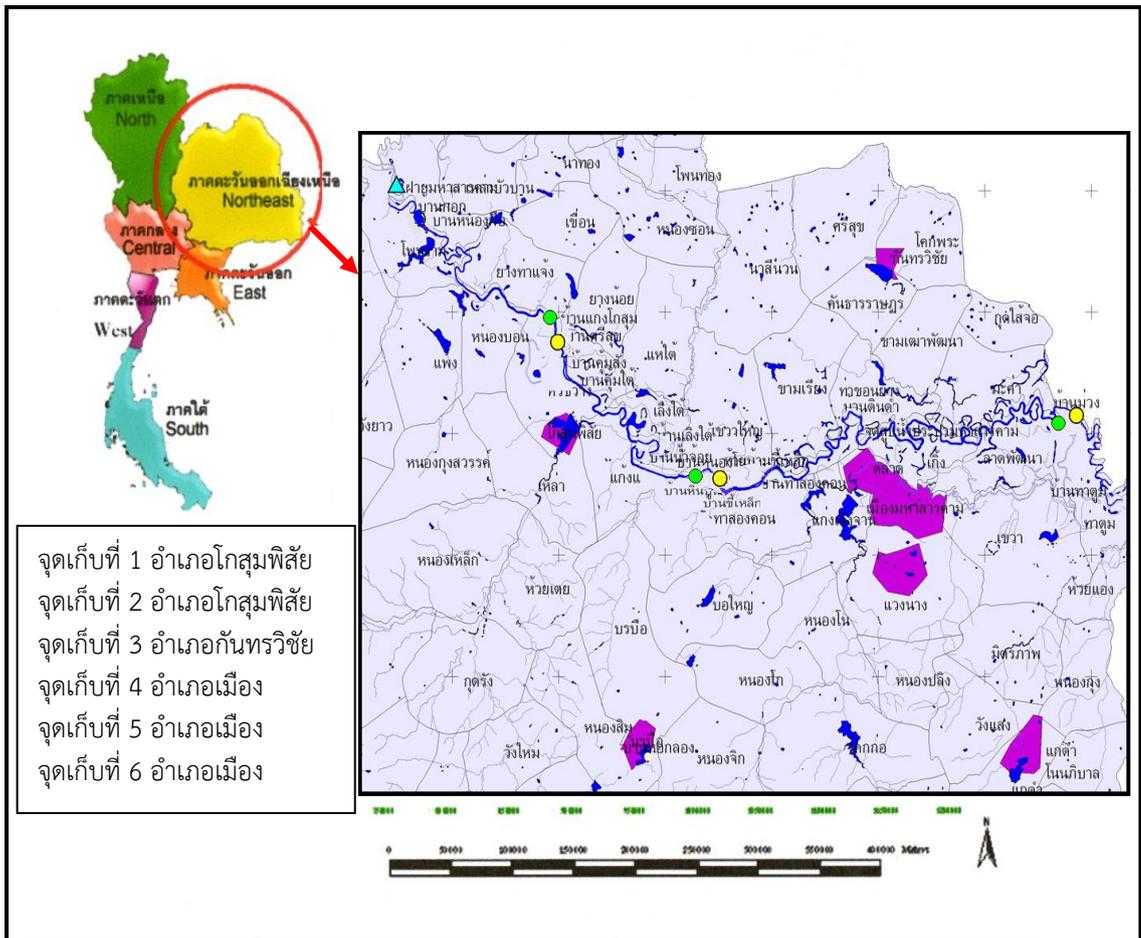
1. การสำรวจสภาพแวดล้อมทั่วไปของแม่น้ำชี

ทำการสำรวจสภาพทั่วไปของแม่น้ำชี เช่น สภาพทั่วไป ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำชี รวมทั้งลักษณะการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชี เช่น การเกษตรกรรม การประมง การเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การเชื่อมต่อของลำน้ำสาขา เป็นต้น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการกำหนดจุดเก็บตัวอย่าง และเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการศึกษา

2. การกำหนดจุดเก็บตัวอย่างน้ำ

การกำหนดจุดเก็บตัวอย่างน้ำจะพิจารณาจากเส้นทางการไหลของแม่น้ำชีโดยเริ่มต้นตั้งแต่บริเวณที่น้ำไหลจากจังหวัดขอนแก่น เข้าสู่จังหวัดมหาสารคาม ที่อำเภอโกสุมพิสัย ไหลผ่านอำเภอกันทรวิชัย และอำเภอเมืองมหาสารคาม ก่อนจะไหลออกจากจังหวัดมหาสารคามไปยังจังหวัดร้อยเอ็ด รวมระยะทางทั้งสิ้น 122 กิโลเมตร การเก็บตัวอย่างครอบคลุมทั้ง 3 ฤดู ฤดูละ 2 ครั้ง จำนวน 6 ครั้ง ดังนั้นจึงได้กำหนดจุดเก็บตัวอย่างออกเป็น 6 จุด (ดังภาพที่ 3.1) ดังนี้

- จุดที่ 1 บ้านกอก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
- จุดที่ 2 บ้านเลิงใต้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
- จุดที่ 3 บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
- จุดที่ 4 บ้านแก้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
- จุดที่ 5 บ้านม่วง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
- จุดที่ 6 บ้านท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 3.1 จุดเก็บตัวอย่าง

3.1.2 การเก็บตัวอย่างปลา

การเก็บตัวอย่างปลา จะทำการเก็บตัวอย่าง เป็นจุดเดียวกัน ทำการเก็บตัวอย่าง ครบคลุมทั้ง 3 ฤดู ฤดูละ 2 ครั้ง จำนวนทั้งหมด 6 ครั้ง กำหนดจุดตัวอย่าง 6 จุดในแม่น้ำชีที่ไหล ผ่านจังหวัดมหาสารคาม การเก็บตัวอย่างปลาจะทำการสำรวจทั้งเวลากลางวัน ร่วมกับชาวประมง พื้นบ้าน

3.2 การรวบรวมข้อมูล

3.2.1 การสำรวจสภาพแวดล้อมทั่วไปของแม่น้ำชี

ทำการสำรวจสภาพทั่วไปทั้งหมดของแม่น้ำชี เช่น สภาพทั่วไป ลักษณะทางกายภาพ ของแม่น้ำชีรวมทั้งลักษณะการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชี เช่น การเกษตรกรรม การประมง การ เพาะเลี้ยงปลาในกระชัง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การเชื่อมต่อของลำน้ำสาขา เป็นต้น เพื่อนำมาเป็น ข้อมูลพื้นฐานประกอบการกำหนดจุดเก็บตัวอย่าง และเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการศึกษา

3.2.2. การศึกษาคุณภาพน้ำของแม่น้ำชี

1. จุดเก็บตัวอย่าง

พิจารณาจากเส้นทางการไหลของแม่น้ำชี จำนวน 6 จุด รายละเอียดจุดเก็บตัวอย่าง ดังนี้

- จุดที่ 1 บ้านกอก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
(16°20.869' N 102°57.770' E)
- จุดที่ 2 บ้านเลิงใต้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
(16°12.941' N 103°07.864' E)
- จุดที่ 3 บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
(16°13.965' E 103°16.124' E)
- จุดที่ 4 บ้านแก้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
(16°13.003' N 103°20.438' E)
- จุดที่ 5 บ้านม่วง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
(16°14.017' N 103°25.846' E)
- จุดที่ 6 บ้านท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
(16°10.888' N 103°27.131' E)

2. การวิเคราะห์คุณภาพน้ำ

การวิจัยในครั้งนี้ ทำการศึกษาดัชนีคุณภาพน้ำของแม่น้ำชี ดังนี้

2.1 คุณภาพน้ำทางด้านกายภาพ ได้แก่

- อุณหภูมิ (Temperature)
- ความโปร่งใส (Transparency)
- ตะกอนดิน

2.2 คุณภาพน้ำทางเคมี ได้แก่

- ความเป็นกรด – ด่าง (pH)
- ปริมาณคาร์บอนอินทรีย์
- ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ (Dissolved Oxygen ;DO)
- ปริมาณออกซิเจนที่จุลินทรีย์ใช้ในการย่อยสลายสารอินทรีย์ (Biochemical Oxygen Demand ; BOD)
- ปริมาณไนเตรตในรูปของไนโตรเจน (NO₃⁻)
- ปริมาณฟอสเฟต (PO₄³⁻)

2.3 คุณภาพน้ำทางชีววิทยา ได้แก่ ปริมาณโคลิฟอร์มแบคทีเรีย

3.2.3 การเก็บตัวอย่างปลา

1. การเก็บตัวอย่างปลา

ดำเนินการสุ่มตัวอย่างตามจุดสำรวจ 6 จุด ที่กำหนดไว้ โดยนำเครื่องมือตาข่าย สุ่มตัวอย่างในเวลากลางวัน โดยการวางข่ายดักปลาแต่ละขนาด 20, 30 และ 40 มิลลิเมตร วางตามยาวไปกับลำน้ำ ข่ายดักปลาแต่ละขนาดวางห่างกันประมาณ 1 เมตร วางข่ายดักปลาเวลา 9.00 น. ถึง 14.00 น. เก็บตัวอย่างปลา และบันทึกลักษณะภายนอกและสีของตัวปลาขณะสดโดยการถ่ายภาพ และเก็บรักษาตัวอย่างปลาด้วยสารละลายฟอร์มาลดีไฮด์เข้มข้น 10% พร้อมทั้งบันทึกข้อมูลกำกับตัวอย่างสำหรับทำการศึกษาโดยละเอียดในห้องปฏิบัติการต่อไป ร่วมกับการสำรวจข้อมูลการจับปลาของชาวบ้านในพื้นที่แต่ละจุดเก็บ รวบรวมข้อมูลจากชาวประมงในพื้นที่ที่ใช้เครื่องมือต่างๆ ในการจับปลา เช่น ข่าย อวนล้อม อวนติด และสวิง เป็นต้น

2. การจำแนกชนิดปลา

ตรวจสอบชนิด วิเคราะห์ และจำแนกชนิดของปลา ใช้เอกสารอ้างอิงของคณะประมง (2542) และ Kottelat (1996) และจัดระบบทางอนุกรมวิธานของปลาตาม Nelson (2006)

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.3.1 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านคุณภาพน้ำ

การวิเคราะห์คุณภาพน้ำ วิเคราะห์ในห้องปฏิบัติการและนำค่าที่ได้มาวิเคราะห์ทางสถิติในการศึกษานี้ได้เลือกใช้ค่าเฉลี่ยเลขคณิตและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

- 1) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต หมายถึง การนำเอาผลการวิเคราะห์ของทุกหน่วยการทดลองรวมกันหารด้วยผลรวมของจำนวนการทดลอง เขียนเป็นสูตรและสัญลักษณ์ได้ดังนี้
สูตร

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

เมื่อ	$\bar{x}$	=	ค่าเฉลี่ยเลขคณิต
	$\sum_{i=1}^n$	=	ผลรวมของคะแนน
	x_i	=	คะแนนแต่ละตัว
	n	=	จำนวนคะแนนทั้งหมด

2) ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน หมายถึง รากที่สองของผลบวกกำลังสองของผลต่างระหว่างข้อมูลแต่ละค่ากับค่าเฉลี่ยหารด้วยจำนวนข้อมูลทั้งหมด เขียนเป็นสูตรและสัญลักษณ์ได้ดังนี้

สูตร

$$S.D = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (xi - \bar{x})^2}{n-1}}$$

เมื่อ $S.D$ = ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน

$\sum_{i=1}^n$ = ผลรวมของคะแนน

$\bar{x}$ = ค่าเฉลี่ยเลขคณิต

x_i = คะแนนแต่ละตัว

n = จำนวนคะแนนทั้งหมด

3.3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านความหลากหลาย

มีรายละเอียดของการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

3.3.2.1 ดัชนีความหลากหลายของชนิด (Diversity index) (Shannon and

Wiener, 1949)

เป็นค่าดัชนีที่ใช้บ่งชี้ระดับความหลากหลายหรือความแตกต่างกันของชนิดพันธุ์ปลาที่พบ การวิเคราะห์ใช้วิธีการคำนวณตามวิธีหรือตามสูตร ดังนี้

สูตร

$$H' = -\sum \left[\frac{n_i}{N} \right] \log \left[\frac{n_i}{N} \right]$$

เมื่อ

H' = ค่าดัชนีความหลากหลาย (Diversity index)

N = จำนวนตัวปลาที่พบทั้งหมด

n_i = จำนวนตัวปลาที่พบในแต่ละชนิด

3.3.2.2 ดัชนีความเท่าเทียม (Evenness index หรือ Equitability index)

เป็นค่าที่บอกถึงการแพร่กระจายของปลาในแต่ละชนิดของแต่ละจุดสำรวจและช่วงเวลาที่ยาวนาน เมื่อคำนวณแล้วมีค่าสูงแสดงว่าที่จุดสำรวจหรือช่วงเวลาที่ยาวนานประกอบด้วยปลาชนิดต่างๆ ที่มีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน และมีการกระจายที่เหมือนกัน การศึกษาครั้ง

นี้ใช้การคำนวณค่าดัชนีความเท่าเทียม ตามวิธีการของ Pielou index (Washington, 1994 ; Ludwig and Reynolds, 1988 ; Clarke and Warwick, 1994) โดยมีสูตรดังนี้

สูตร

$$E' = H / \ln S \text{ หรือ } H / H_{\max} \quad (H_{\max} = \ln S)$$

โดย E' = ค่าดัชนีความเท่าเทียม
 H' = ค่าดัชนีความหลากหลาย
 S = จำนวนชนิดที่พบในจุดสำรวจนั้น
 $H_{\max}$ = ค่าดัชนีความหลากหลายที่มีค่าได้มากที่สุดของแต่ละจุดสำรวจจากการพบ จำนวน ในแต่ละชนิด (S) มีปริมาณมากเท่าๆ กัน

3.3.2.3 ดัชนีความมากชนิด (Richness index)

เป็นค่าที่บ่งบอกถึงความหลากหลายของชนิดปลาที่พบในแต่ละจุดสำรวจและช่วงเวลาที่สำรวจ มีพื้นฐานการคำนวณจากจำนวนชนิดที่พบทั้งหมดและจำนวนตัวที่พบทั้งหมด การศึกษาครั้งนี้ใช้การคำนวณดัชนีความมากชนิดตามวิธีการของ Margalef index (Ludwig and Reynolds, 1988 ; Clarke and Warwick, 1994) โดยมีสูตร

สูตร

$$R = \frac{(S-1)}{\ln(n)}$$

โดย R = ค่าดัชนีความมากชนิด
 S = จำนวนชนิดทั้งหมด
 n = จำนวนตัวทั้งหมดที่พบ
 $\ln$ = Natural logarithm